

MATERIAŁY

Ewa Zyska

RĘKOPISY OŚWIECENIOWE W ZBIORACH BIBLIOTEKI ŚLĄSKIEJ

Zbiory specjalne Biblioteki Śląskiej w Katowicach stanowią z uwagi na swoją specyfikę teren poszukiwań przede wszystkim dla specjalistów z zakresu historii i kultury regionu. O wiele rzadziej docierają tu badacze (w tym także literaturoznawcy) zajmujący się problematyką o zasięgu geograficznym szerszym niż silesiana. Zjawisko to ma swoje uzasadnienie w stosunkowo skromnym zasobie pozycji wykraczających poza tematykę śląską, zwłaszcza w porównaniu ze zbiorami bibliotek i archiwów Warszawy, Krakowa czy Wrocławia. Nie bez znaczenia wydaje się też wciąż „prowincjonalne”, mimo współczesnej łatwości komunikacji i dostępności mediów, usytuowanie śląskich zbiorów względem centralnych ośrodków uniwersyteckich i naukowych. W konsekwencji informacje o znajdujących się tu rękopisach rzadko pojawiają się w bibliografiach ogólnych i literackich.

Do takich wniosków skłania rekonesans przeprowadzony jedynie w wybranym podzbiorze zasobów rękopiśmiennych Biblioteki, mianowicie – w grupie tekstów pochodzących z epoki oświecenia. Niniejszy artykuł jest rezultatem przeglądu zawartości katalogu oraz wymienionych w nim rękopisów o charakterze literackim dotyczących tego okresu. Najbardziej znane utwory zostały wrywkowo sprawdzone w *Nowym Korbucie*. Żaden

ze śląskich egzemplarzy nie jest tam odnotowany obok równoległych wariantów tekstu znajdujących się w innych zbiorach bibliotecznych.

Otwiera to dla badaczy literatury oświecenia interesujące pole do poszukiwań, świadczy bowiem, że zasoby rękopiśmienne Biblioteki Śląskiej nadal pozostają mało znane i zbądane, wciąż więc kryją w sobie możliwości ciekawych odkryć.

W liczącym ponad półtora tysiąca egzemplarzy zbiorze rękopisów jedynie 217 pochodzi z czasów oświecenia (stan z lutego 1997 r.). Są to zarówno pojedyncze teksty, jak i zbiory zawierające nierzadko ponad sto pozycji szczegółowych.

Przy ich doborze przyjęto możliwie najszerzej rozumiane granice chronologiczne epoki ustalone na lata 1730-1830. Uwzględniono przy tym następującą stratyfikację wewnętrzną:

1. okres wstępny: 1730-1763
2. czas stanisławowski: 1764-1795
3. doba klasycyzmu postanisławowskiego: 1796-1830.¹⁾

Ogólna liczba rękopisów oświeceniowych sklasyfikowana została według trzech podanych niżej kryteriów. Uzyskane w ten sposób ujęcie statystyczne pozwala wstępnie zorientować się w zawartości zbioru i umożliwia sformułowanie kilku przedstawionych w dalszej kolejności wniosków.

Wspomniana klasyfikacja przedstawia się następująco:

I. Z uwagi na zawartość tekstów literackich:

- o treści wyłącznie literackiej: 18 egz.,
- z domieszką tekstów literackich: 11 egz.,
- o charakterze paraliterackim: 20 egz.,
- o innej treści: 168 egz.

II. Z uwagi na chronologię tekstów:

- z lat 1730 - 1763: 29 egz. (w tym 7 literackich i paraliterackich),

¹⁾ Zarówno daty graniczne jak i wewnętrzny podział oświecenia przyjęto za *Słownikiem literatury polskiego oświecenia* pod red. T. Kostkiewiczowej, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1977.

- z lat 1764 - 1795: 35 egz. (w tym 6 literackich i paraliterackich),
- z lat 1796 - 1830: 67 egz. (w tym 18 literackich i paraliterackich),
- z XVIII w.²⁾: 45 egz. (w tym 10 literackich i paraliterackich),
- zbiory zawierające teksty z kilku epok: 41 egz. (w tym 8 literackich i paraliterackich).³⁾

III. Z uwagi na kryterium językowe:

- teksty polskie: 61 egz. (w tym 23 literackie i paraliterackie),
- teksty niemieckie: 57 egz. (w tym 2 literackie i paraliterackie),
- teksty łacińskie: 25 egz. (brak literackich i paraliterackich),
- teksty francuskie: 5 egz. (w tym 4 literackie i paraliterackie),
- teksty włoskie: 3 egz. (brak literackich i paraliterackich),
- teksty czeskie: 1 egz. (j.w.),
- teksty rosyjskie: 1 egz. (j.w.),
- teksty mieszane: 65 egz. (w tym 20 literackich i paraliterackich).

Wśród pozycji o zawartości wyłącznie literackiej dominują zbiory tekstów liczących od kilku do ponad stu utworów. Egzemplarze z domieszką pozycji literackich to przede wszystkim różnego typu varia i miscellanea. Zawartość w nich tekstów o charakterze literackim jest bardzo różnorodna: od jednego egzemplarza (R 34 III, R 283 III) do obszernego wyboru utworów (R 216 III, 217 III, R 221 IV, R 282 III, R 284 III, R 1424 IV).

Termin „charakter paraliteracki” został potraktowany szeroko i uwzględnia różnego rodzaju pozycje mogące zainteresować historyka literatury: mowy (głównie sejmowe), diariusze, pamiętniki, dzienniki podróży, listy, rozprawy i artykuły polityczne, dedykacje oraz rękopisy o treści religijnej (kazania, modlitwy, litanie).

² Przez teksty oznaczone (na podstawie katalogu) jako pochodzące z XVIII wieku należy rozumieć pozycje nie posiadające szczegółowej daty, a przede wszystkim - zbiory zawierające teksty z różnych faz oświecenia, nie późniejsze jednak niż z r. 1800.

³ Liczby podane w nawiasach dotyczą również zbiorów z domieszką tekstów literackich.

Wypisano dnia 28 X 1813 r.
R. L. S. 5813 Na Wschód Polski

N A P O W A L E

W Imieniu Wielkiego Mistrza Budowniczego
Do
Przystęch i Bratnich Władz Wschodu Polski składających
Podkomitet. Sł. Jedność

A

W Imieniu Wielkiego Mistrza Budowniczego
Najwyższej Kapituły po Młeksion Magistralnym porządku
zorganizacji - Uchwalamy czynimy - Se. Projekt. S. L. S. 5813. Wskaz.
w dniu 16. X. bieżącego roku, jawnie rozstrzygnięty - po najdokładniejszej
sprawie nas gruntownej i w tymże wypracowanym i stwierdzonym, i to
znowe! - Uchwalamy na furcarnierstwie Nasze ustanawiamy -
Le ukarzem Wypadek, w którymby przez zawieszenie się Wiel-
kiego Wschodu Narodowego, Wolne Mularstwo rozporządze-
niem się zagrożeni być miało - w on czas. S. X. jako
Najwyższa Zachowawcza Młaza Łatony obłą, powinna
w całości

List przewodniczącego Najwyższej Kapituły Wschodu Polskiego Jana Ne-
pomucena Potockiego do wszystkich loży masonskich w Polsce z 28. X. 1813 r.

Pozostałe teksty stanowiące zdecydowaną większość to akta i dokumenty dotyczące rozmaitych dziedzin życia publicznego, w tym głównie: sądowe, kościelne i klasztorne, cechowe, urzędowe, wojskowe i szkolne. Przeważająca ich część wiąże się z dziejami Dolnego i Górnego Śląska. Wśród nich na uwagę zasługuje spora grupa dokumentów masońskich w j. niemieckim pochodzących sporadycznie z XVIII, a w większości z XIX wieku (m.in. opisy rytuałów, listy członków, przemówienia) odnoszących się do loży w Brzegu.

Z masoników warto wymienić także oryginalny list przewodniczącego Najwyższej Kapituły Wschodu Polskiego do wszystkich loży masońskich w Polsce z 28X1813 r. (przewodniczący Kapituły — Jan Nepomucen Potocki), R 854 III, oraz trzy odpisy wierszy o tematyce masońskiej (2 - W. Bogusławskiego, 1 - L. Osińskiego) zawarte w zbiorze *Miscellanea*, R 171 II, poz. 22-24.

Zgodnie z drugą klasyfikacją największa grupa rękopisów pochodzi ze schyłkowego okresu oświecenia, w tym także zdecydowana przewaga pozycji literackich.⁴⁾ Trzeba przy tym zaznaczyć, że w również licznej grupie ostatniej — zbiorów obejmujących kilka epok, większość pochodzi z przełomu XVIII i XIX w., a więc także dotyczy fazy końcowej.

W klasyfikacji trzeciej zwraca uwagę niewielka przewaga pozycji polskich nad niemieckimi. Jest to wynik specyfiki zbiorów Biblioteki Śląskiej, która gromadzi głównie silesiana. Wśród tekstów niemieckojęzycznych dominują jednak akta i dokumenty, prawie nie ma natomiast rękopisów o charakterze literackim. Prowadzi to do wniosku, że trwające ponad 200 lat wpływy niemieckie na Śląsku (pozostającym od XVI wieku pod panowaniem Habsburgów, a od połowy XVIII w. — pod rządami pruskimi) nie zdominowały życia kulturalnego i literackiego, ograniczając się głównie do sfery urzędowej i administracyjnej. Recepcja utworów literackich obejmowała zaś przede wszystkim teksty polskie, następ-

⁴⁾ Podział ten nie jest jednak w pełni miarodajny. Zdarza się często, że odpis pochodzi z czasów późniejszych niż sam tekst. Stąd np. w zbiorach z I poł. XIX w. znajdują się utwory z czasów stanisławowskich.

nie (zgodnie z duchem epoki) francuskie ⁵⁾ oraz sporadycznie – łacińskie (pochodzące ze wstępnej fazy oświecenia). Faktem jest, że wszystkie te teksty powstały poza terenem Śląska i są przeważnie odpisami dzieł uznanych polskich autorów. Ale faktem jest również, że w zbiorach Biblioteki Śląskiej brak podobnych odpisów dzieł pisarzy niemieckich z tej epoki (jedyne wyjątek stanowi zbiór *Miscellanea*, R 570 I, kajet z wierszami zawierający m. in. utwory Goethego, Schillera, Klopstocka, sporządzony przez studenta medycyny G. Ch. Solgera w latach 1820-1826). Znamienna jest także nieobecność oryginalnych dzieł pisarzy z terenu Śląska napisanych w języku niemieckim, a pochodzących z czasów oświecenia.

Trzecią co do liczebności grupę rękopisów stanowią teksty łacińskie. Pochodzą one prawie wyłącznie z lat 1730-1763 i obejmują akta oraz dokumenty, przede wszystkim kościelne lub szkolne (zwraca uwagę duża liczba dokumentów dotyczących gimnazjum w Nysie). Brak pomiędzy nimi utworów literackich bądź paraliterackich. Natomiast wśród tekstów mieszanych, czyli zbiorów rękopisów w dwu lub więcej językach, dominują zbiory polsko-łacińskie (28 egz.), które zawierają 9 pozycji z domieszką utworów literackich. Większość tych utworów została jednak również napisana w języku polskim.

Dla badaczy literatury oświeceniowej najbardziej interesujące są oczywiście rękopisy o zawartości literackiej lub paraliterackiej. Jak wynika z przedstawionego wcześniej podziału, jest ich w sumie 49. Niełatwo bez szczegółowych badań ocenić ich wartość. Pobieżny przegląd wskazuje, że są to głównie odpisy utworów, na dodatek przeważnie tekstów znanych i wymienianych przez bibliografię. Trudno więc raczej liczyć na odkrycie cennego autografu.

Prawdopodobnie dziewiętnastowiecznym odpisem są *Prace poetyczne* Hugona Kołłątaja, R 29 II. Posiadają one dedykację i wstęp skierowane do bratanicy autora, Marii z Kołłątajów Krasic-

⁵⁾ Reprezentacja tekstów francuskich w przytoczonym podziale również nie odzwierciedla całości zjawiska. W zbiorach tekstów zakwalifikowanych jako mieszane znajduje się spora ilość utworów literackich w tym języku, także pióra autorów polskich. Duży odsetek tekstów w j. francuskim zawierają m.in. rękopisy oznaczone sygnaturami R 163 II, R 171 II, R 372 II.

kiej, jak również zawierają późniejszą adnotację: „Dyionizemu Kołłontajowi te pamiątkę Droga Zostawia i oddaie Maryia Krasicka”. Można więc przypuszczać, że rękopis był własnością adresatki. Dobrze zachowany egzemplarz zawiera następujące utwory: *Moje smutki*, *Moje hymny*, *Moje zabawy w Josefsztadzie i później* oraz poemat *Jobiada*. *Nowy Korbud* nie wymienia egzemplarza z Biblioteki Śląskiej, podaje natomiast, że podobne rękopisy znajdują się w zbiorach Biblioteki PAN w Krakowie (bez *Jobiady*) oraz Biblioteki Jagiellońskiej.

Jak wspomniano wyżej, większość rękopisów literackich zawiera utwory znane i notowane w opracowaniach bibliograficznych. Najbardziej interesującym terenem badań wydają się więc zbiory tekstów, które zawierają znaczną liczbę utworów o nie ustalonym autorstwie i nie określonej dokładnie chronologii.

Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na następujące pozycje:

1. *Kajet Ludwiki Potockiej* (1811 r.), R 163 II, zawiera zapiski, cytaty, utwory literackie w j. francuskim i angielskim.

2. *Miscellanea*, R 171 II - oprócz licznych tekstów w j. francuskim [w tym I. Czartoryskiej i M. Wirtemberskiej] znajdują się tam utwory polskie, m. in. Bogusławskiego, Niemcewicza, Molskiego, Godebskiego oraz utwory anonimowe; łącznie 102 teksty literackie.

3. *Zbiór wierszy różnych i tłumaczeń*, R 173 IV - zawiera wiersze m. in. Trembeckiego, Karpińskiego, Miera, Koźmiana, Krasickiego, Wężyka, S. Rzewuskiego; łącznie 71 tekstów literackich.

4. *Zbiór tekstów treści różnej prozą i wierszem*, R 216 III - mowy, listy oraz utwory literackie z lat 50. XVIII w., w większości anonimowe, o tematyce m. in. żałobnej (epitafia, żale, lamenty), pochwalnej, miłosnej.

5. *Zbiór tekstów treści różnej*, R 217 III - mowy, listy, wypisy z gazet, prócz tego duża grupa tekstów poetyckich, przeważnie anonimowych o treści politycznej, dotyczących konfederacji targowickiej.

6. *Zbiór wierszy i satyr treści politycznej*, R 276 I - utwory z czasów Sejmu Czteroletniego, w większości anonimowe; 28 tekstów.

7. *Miscellanea treści różnej*, R 282 III - odpisy mów, listów, manifestów, uniwersałów, diariusze, głównie z czasów konfede-

Hugona Kołłątaja
Prac Poetyczne

wybrane przez niego samego z Rękopismu Klarym się bawid
pod czas swoy młodości w Jozefstanie i poimicy

Pracownikowi mojemu bawid Jozefstanie

Pracownikowi mojemu bawid Jozefstanie

Pracownikowi mojemu bawid Jozefstanie

Dyionizemu Kołłątajowi te pamiątki Drogą Zostawia
i oddaie Maryia Krasicka

Odpis Prac poetycznych Hugona Kołłątaja
z dedykacją prawdopodobnej właścicielki
„Dyionizemu Kołłątajowi te pamiątki Drogą Zostawia
i oddaie Maryia Krasicka”.

racji barskiej; wypisy z czasopism; spora grupa anonimowych tekstów poetyckich dotyczących konfederacji.

8. *Zbiór utworów wierszowanych*, R 322 I - utwory przeważnie mniej znanych autorów lub anonimowe; 10 luźnych tekstów i zeszyt z 20 wierszami.

9. *Zbiór utworów okolicznościowych z I poł. XIX w.*, R 372 II - wiersze m. in. Albertrandiego, Niemcewicza, Kopczyńskiego oraz wiele tekstów anonimowych; także utwory w j. francuskim i 1 tekst łaciński; łącznie 24 pozycje (załączone druki z lat 40. XIX w.).

10. *Wiersze różnych autorów*, R 600 I - większość utworów z epoki romantyzmu, ale jest też kilka oświeceniowych: Węgierskiego, Kropińskiego; łącznie 105 tekstów.

11. *Skrypta różne publiczne rejestrem ułożone*, R 1424 IV - kopiariusz mów, listów, manifestów, akt z okresu 1620-1780; zawiera 7 utworów poetyckich z epoki oświecenia (w tym 1 łaciński) w większości anonimowych.

Pozostałe rękopisy o zawartości literackiej to:

1. *Hugona Kołłątaja prace poetyczne*, R 29 II.
2. *Varia* (pol.-łac.) z 1753 r., R 34 IV.
3. J.A. Heczko: *Passya naszego Jezusa Chrystusa*, R 74 IV.
4. *Kopie mów i utwory literackie z XVII/XVIII w.* (pol.-łac.), R 219 III.
5. *Varia* (pol.-łac.-franc.) z XVII-XIX w., R 221 IV.
6. *Utwory dramatyczne* (przekłady Cyda Corneille'a i Alziry Woltera przez L.Osińskiego oraz Gliński F.Wężyka), R 226 I.
7. *Legat Hetmana*, dramat w 4 aktach przez S.L., R 232 I.
8. *Misculantia* (pol.-łac.) z XVI-XVIII w., R 254 IV.
9. *Varia* (pol.-łac.), 1755 r., R 283 III.
10. *Varia* (pol.-łac.), z XVIII-XIX w., R 284 III.
11. Podłęski Antoni Bogorya: *Utwory wierszowane politycznej treści*, R 326 I.
12. J.Ch. Solger: *Miscellanea* (j. niem.), R 570 I.
13. T.E. Massalski: *Pan Podstoli, romans administracyjny*, R 601 II.
14. M. Molski: *Stanislaida, uwagi nad panowaniem St. Augusta, króla polskiego*, R 638 I.

15. *Poezje* (4 teksty wokół kampanii 1812 r., w tym Niemcewicz i Molskiego oraz *Świątynia Sybilli* Woronicza), R 744 I.
16. *Le Siege de Peronne. Poésie épique en 12 chants*, R 761 II.
17. Sterne [F.S. Jezierski]: *Katechizm o tajemnicach rządu polskiego...*, R 852 III.
18. *Materiały różne i notatki* (1806–1814), R 1332 I.

Z rękopisów zaliczonych do paraliterackich warto zwrócić uwagę na *List Juliana Ursyna Niemcewicza do NN w sprawie kupna medali z 3III1823 r.*, R 557 III. Na ostatniej stronie posiada dane biograficzne o Niemcewiczu. Nie odnotowany w *Nowym Korbutcie*.